# INGLIZ TILI TARIXIDA GRAMMATIK ME'YORLARNING RIVOJLANISHI

**Mirojiddin G'iyosidinov Qiyomidinovich**

*Buxoro Xalqaro Universiteti Lingvistika yo'nalishi Magistranti*

*Shahrisabz tuman 2-son texnikumi Ingliz tili fani o'qituvchisi*

**Annotatsiya:** *XXI - asrning globallashuv ya'ni axborot texnologiyalari davrning raqamlashtirish zamonasida chet tiliga qaratilayotgan e'tibor keskin rivojlanib bormoqda, shunday ekan Ingliz tili tarixida grammatik me'yorlarning shakllanishi Old English, Middle English va Modern English davrlarida grammatik tuzilmalarning o'zgarishi, normativlikning paydo bo'lishi hamda grammatik qoidalarning standartlashuv jarayoniga talab kuchlidir. Shuningdek, preskriptiv va deskriptiv yondashuvlarning ingliz tili grammatik me'yorlariga ta'siri ko'rib chiqishlik ehtiyoji mavjud.*

***Kalit so'zlar:*** *grammatik me'yor, normativlik, ingliz tili tarixi, preskriptiv grammatika, deskriptiv grammatika, Standard English, Old English, Middle English, Modern English,V-XI asrlar, X-XV-asrlar, XXI-asr, Otlar, singular, plural, nominative, genitive, dative, accusative,* masculine, feminine, neuter, London dialekti, XVI-XVIII asrlar, prepositions, articles, modals, word order, tenses, subject verb agreement, strong inflection system, nouns, verbs.

## KIRISH

Bugungi davrda axborot texnologiyalariga ehtiyoj sezilgani kabi, xorijiy tilga ya'ni Ingliz tiliga ham shunday talab yuqoridir. Shu bilan birgalikda har qanday sohada yetuk mutaxasisi bo'lishlik lozim. Buning mohiyatida chet el tajribasi

mujassamlangandir. Har qanday sohani yetuk mutaxasisi bo'lishlik uchun, chet elda tajriba oshirishlik uchun xorjiy tillarning roli muhimdir bulardan biri Ingliz tilini misol qilishligimiz mumkin. Shunday ekan avvalo Ingliz tilining keskin shakllanishi uning tizimli rivoji uchun alohida e'tibor qaratib rivojlanishiga sababchi bo'lishimiz lozimdir. Til doimiy ravishda rivojlanib boradigan ijtimoiy hodisa bo‘lib, uning grammatik tizimi ham tarixiy jarayonlar ta'sirida o‘zgaradi. Ingliz tili grammatik me'yorlari bugungi kunda qat'iy qoidalar tizimi sifatida qabul qilinsa-da, bu holat uzoq tarixiy rivojlanish mahsulidir. Ingliz tili tarixida grammatik me'yorlarning shakllanishi tilning adabiylashuvi, standartlashuvi va normativ manbalar paydo bo‘lishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

**Old English davrida grammatik tizim (V–XI asrlar)**

Old English davrida ingliz tili kuchli flektiv til bo‘lib, grammatik ma'nolar asosan qo‘shimchalar orqali ifodalangan. Otlar jins, kelishik va son kategoriyalariga ega bo‘lgan, fe'llar esa murakkab zamon va shaxs shakllari bilan ajralib turgan. Bu davrda grammatik me'yorlar qat'iy standartga ega emas edi, chunki yozma til asosan diniy va rasmiy matnlarda qo‘llanilgan hamda hududiy dialektlar kuchli ta'sir ko‘rsatgan.

Old English (V–XI asrlar) grammatik tizimi

1. **Fe'l va sub'ektning kelishishi (Strong inflection system)**

- Fe'llar va otlar ko‘plik, jins, holat (case) orqali o‘zgarardi.
- Masalan, otlar 4 holatda o‘zgarardi: nominative, accusative, genitive, dative.

2. **Otlar (Nouns)**

- Otlar jins (masculine, feminine, neuter), son (singular/plural), va holat bo‘yicha o‘zgarardi.

**Misol:**

- Se cyning (the king — nominative)
- Þæs cyninges (of the king — genitive)

**3. Fe’llar (Verbs)**

- Fe’llar strong (o‘z ichida unli o‘zgaradi) va weak (qo‘shimcha -ed, -d) turlarga bo‘linardi.

**Misol:**

- Strong: bindan → band → bunden (to bind)
- Weak: lufian → lufode → lufod (to love)

**4. So‘z tartibi (Word Order)**

- Old English’da so‘z tartibi erkinroq bo‘lib, ko‘pincha fe’l oxirga kelardi, ayniqsa murakkab gaplarda.

**Misol gap:**

- Se cyning þone eorl slōh.
- Ma’nosi: “The king struck the earl.” (Nominative + Accusative + Verb)

**5. Artikllar va predikatsiyalar**

- **Maqola:** se, sēo, þæt (the) — jins va holatga qarab o‘zgarardi.
- **Misol:** Se mann geseah þone hund. → “The man saw the dog.”

**Middle English davrida grammatik soddalashuv (XI–XV asrlar)**

Norman istilosidan so‘ng ingliz tili kuchli tashqi ta’sirga uchradi. Natijada grammatik tizim sezilarli darajada soddalashdi: kelishik va jins kategoriyalari qisqardi, fe’l shakllari oddiylashdi. Grammatik munosabatlar ko‘proq so‘z tartibi va yordamchi so‘zlar orqali ifodalanadigan bo‘ldi. Ushbu davrda hali yagona grammatik norma shakllanmagan bo‘lsa-da, London dialektining ustunligi kelajakdagi standart til uchun asos bo‘lib xizmat qildi.

Middle English davrida ingliz tili grammatik jihatdan sezilarli darajada soddalashdi. Old English davrida mavjud bo‘lgan kelishiklar, grammatik jins va murakkab fe’l qo‘shimchalari asta-sekin yo‘qola boshladi. Grammatik ma’no ko‘proq so‘z tartibi va yordamchi fe’llar orqali ifodalanadigan bo‘ldi.

**Gap misollari:**

***Old English (flektiv):***

*Him se cyning geseah.*

***Middle English (analitik):***

*The king saw him*

Old English tilida otlar grammatik jinsga ega bo‘lgan bo‘lsa, Middle English davrida bu tizim yo‘qoldi va faqat tabiiy jins saqlanib qoldi.

***Old English:***

*Seo sunne is brīhte.*

***Middle English:***

*The sun is bright.*

Fe’l tizimi ham soddalashdi: shaxs va son bo‘yicha turli qo‘shimchalar qisqarib, zamonlar yordamchi fe’llar bilan ifodalanadigan bo‘ldi.

***Middle English misoli:***

*He has written a letter.*

**Modern English davrida grammatik me’yorlarning standartlashuvi (XV–XVIII asrlar)**

Bosmaxonaning paydo bo‘lishi, savodxonlikning oshishi va ilm-fanning rivojlanishi grammatik me’yorlarning shakllanishiga kuchli turtki berdi. XVI–XVIII asrlarda ingliz tilida birinchi grammatik qo‘llanmalar va lug‘atlar yaratildi. Aynan shu davrda preskriptiv grammatika kuchaydi, ya’ni til qoidalari “qanday bo‘lishi kerak” degan yondashuv asosida belgilandi. Ba’zi grammatik me’yorlar sun’iy ravishda joriy etilgan bo‘lsa-da, ular adabiy tilning barqarorlashuviga xizmat qildi.

Modern English davrida ingliz tilida grammatik me’yorlar asta-sekin standartlashdi. Bosmaxonaning paydo bo‘lishi, savodxonlikning oshishi hamda grammatik qo‘llanmalar va lug‘atlarning yaratilishi til qoidalarini yagona tizimga solishga xizmat qildi. Aynan shu davrda preskriptiv grammatika rivojlanib, grammatik shakllar “to‘g‘ri” va “noto‘g‘ri” deb ajratila boshlandi.

**Gap misollari:**

Old davrlarda bir nechta variantlar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, Modern English davrida yagona me’yor mustahkamlandi:

**Wrong:** *He don’t know the answer.*

**True:** *He doesn’t know the answer.*

Shuningdek, fe’l zamonlari yordamchi fe’llar orqali qat’iy shakllandi:

She has finished her work.

So‘z tartibi ham standart holga keldi (SVO):

The teacher explained the rule.

Shunday qilib, XV–XVIII asrlarda ingliz tilida grammatik me’yorlarning standartlashuvi zamonaviy adabiy ingliz tilining shakllanishiga asos bo‘ldi.

**Zamonaviy ingliz tilida grammatik me’yorlar (Modern English Grammar Norms)**

1. **Sub’ekt va fe’lning kelishishi (Subject-Verb Agreement)**

- Har bir fe’l sub’ektga mos kelishi kerak.

**Misol:**

- To‘g‘ri: She likes chocolate.
- Noto‘g‘ri: She like chocolate.

2. **Oddiy vaqtlar (Tenses)**

- Zamonaviy ingliz tilida hozirgi, o‘tgan va kelajak zamonlarni aniq ishlatish me’yor hisoblanadi.

**Misol:**

- I went to the park yesterday. (o‘tgan zamon)
- I am going to the park now. (hozirgi davomiy zamon)

3. **Modallar (Modals)**

- Can, could, should, must kabi fe’llar aniq vaziyatda ishlatiladi.

**Misol:**

- You should study for the exam.

**4. To‘g‘ri so‘z tartibi (Word Order)**

- Zamonaviy ingliz tilida asosiy tartib: Subject + Verb + Object

**Misol:**

- She (S) reads (V) a book (O).
- Noto‘g‘ri: Reads she a book.

**5. Prepozitsiyalar va artikllar (Prepositions & Articles)**

- Zamonaviy me’yorlarga ko‘ra prepozitsiyalar va artikllar aniq ishlatiladi.

**Misol:**

- I am interested in music.
- I saw a cat on the roof.

**Preskriptiv va deskriptiv yondashuvlar**

XVIII–XIX asrlarda preskriptiv grammatika hukmron bo‘lgan bo‘lsa, XX asrda deskriptiv yondashuv rivojlandi. Deskriptiv grammatika tilning real qo‘llanishini o‘rganib, grammatik me’yorlarni tabiiy nutq asosida tavsiflashni maqsad qildi. Bu yondashuv grammatik me’yorlarning qat’iy emas, balki o‘zgaruvchan ekanligini ko‘rsatdi.

**1. Preskriptiv yondashuv (Prescriptive approach)**

- **Ta’rifi:** Tilni qanday ishlatish kerakligini qoida sifatida belgilaydi.

- **Ma’no:** “Bu to‘g‘ri, bu noto‘g‘ri” deb ajratadi.

**Misol:**

- Qoida: “Never end a sentence with a preposition.”
- Misol gap (preskriptiv): “Where are you going to?” → Preskriptiv nazariya bo‘yicha bu noto‘g‘ri, to‘g‘risi: “To where are you going?”

**2. Deskriptiv yondashuv (Descriptive approach)**

- **Ta’rifi:** Tilni odamlar qanday ishlatayotganini tahlil qiladi, hech narsa “noto‘g‘ri” deb aytmaydi.
- **Ma’no:** Til doimiy ravishda o‘zgaradi, va u qanday ishlatilayotganini o‘rganadi.
- **Misol:**
- Gap: “Where are you going to?”
- Deskriptiv yondashuv: Bu gap ko‘p odamlar tomonidan ishlatilmoqda, shuning uchun tilning haqiqiy ishlatilishi sifatida qabul qilinadi.

**XULOSA**

Xulosa qilib aytish joizki, ayni davrda til o’rganishga bo’lgan e’tibor juda ham o’rinlidir. Negaki, biz  har bir qatlamni til o’rganishlarsiz tasavvur ham qilolmaymiz. Aslida til millatning ko’zgusidir, til har bir jamiyat rivojining asl mohiyati hisoblanadi. Shunday ekan, ingliz tili tarixida grammatik me’yorlarning rivojlanishi murakkab va uzoq davom etgan jarayondir. Flektiv tizimdan analitik tuzilishga o‘tish, preskriptiv qoidalar va deskriptiv yondashuvlar grammatik normaning shakllanishida muhim rol

o‘ynagan. Bugungi kunda grammatik me’yorlar qat’iy qoidalar majmui emas, balki tarixiy va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllangan dinamik tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu maqola xulosasining bayonida ko’rish mumkinki Ingliz tili tarixida grammatik me’yorlaning rivojlanishi mavzusiga nisbatan berilgan ta’riflar shuni anglatadiki, qadimdan hozirga qadar nafaqat ingliz tilini suhbat darajasida o’rganish balki tilning me’yorlari, tilning qonun qoidalari hamda tilning grammatik jihatlarimni tubdan o’rganish kerakligini ko’rishimiz mumkin. Dastlabki davrlarda ingliz tili turli lahjalar va hududiy xususiyatlarga ega bo‘lib, yagona grammatik me’yor mavjud bo‘lmagan. Vaqt o‘tishi bilan jamiyat taraqqiyoti, adabiyotning rivojlanishi, matbuot paydo bo‘lishi va ilmiy asarlarning yaratilishi natijasida tilning grammatik tizimi asta-sekin tartibga solina boshladi.

Xususan, XVII–XVIII asrlarda grammatik qo‘llanmalar va lug‘atlarning yaratilishi ingliz tilida me’yoriy grammatik qoidalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Keyingi davrlarda esa ta’lim tizimi, ilm-fan va ommaviy axborot vositalari orqali bu me’yorlar mustahkamlanib bordi. Natijada ingliz tili bugungi kunda xalqaro muloqot tili sifatida aniq grammatik qoidalar va standartlarga ega bo‘lgan tilga aylandi. Shunday qilib, ingliz tili tarixida grammatik me’yorlarning rivojlanishi tilning tabiiy evolyutsiyasi, ijtimoiy omillar va madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanganini ko‘rish mumkin.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Freeborn, D.** *From Old English to Standard English: A Course Book in Language Variations Across Time.* London: Macmillan Press, 1998.
– Ushbu asar ingliz tilining **Old English davridan zamonaviy standart ingliz tiligacha bo‘lgan rivojlanishini** tahlil qiladi.

2. **Hogg, R. (ed.)** *The Cambridge History of the English Language.* Cambridge:

Cambridge University Press, 1992–2001.
– Ingliz tilining kelib chiqishi, grammatik va fonetik o‘zgarishlarini o‘rganadigan **6 jildli fundamental ilmiy manba**.

3. **Jespersen, O.** *A Modern English Grammar on Historical Principles.* London, 1909–1949.
– Ingliz tilining **talaffuz, morfologiya va sintaksis tizimlarini tarixiy asosda** o‘rganadigan ko‘p jildli ilmiy grammatika.

4. **Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., Finegan, E.** *Longman Grammar of Spoken and Written English.* London: Longman, 1999.
– Zamonaviy ingliz tilining grammatik tizimi va uning qo‘llanishini **korpus lingvistikasi asosida** tahlil qiluvchi muhim tadqiqot.

5. **Fischer, O., van Kemenade, A., Koopman, W., van der Wurff, W.** *The Syntax of Early English.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
– Ingliz tilining ilk davrlaridagi **sintaktik tuzilma va grammatik o‘zgarishlarni** o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy manba.

📚 O‘zbek tilidagi manbalar

1. **Abduazizov A. A.** *Ingliz tili fonetikasi.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
2. **Abduazizov A. A.** *Tilshunoslik nazariyasiga kirish.* – Toshkent: Sharq, 2010.
3. **Iriskulov A. T.** *Ingliz tili grammatikasi.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
4. **Mahmudov N., Nurmonov A.** *Tilshunoslik nazariyasi.* – Toshkent: Fan, 2012.
5. **Yo‘ldoshev B.** *Umumiy tilshunoslik asoslari.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.